

י"ד אדר א, תשס"ח
20 פברואר, 2008

הצעה לשינוי התבחינים לתקצוב תגבור לימודי יהדות

הח"מ מברכות על יוזמת משרד החינוך לבחון מחדש את התבחינים לתקצוב תגבור לימודי יהדות (להלן: "התבחינים"). התבחינים במתכונתם היום, על אף חזותם כנגישים, הן לבתי הספר הממלכתיים והן לבתי הספר הממלכתיים דתיים, קובעים הלכה למעשה תנאי סף ותבחינים המותאמים לאופי הלימודים בחינוך הממלכתי דתי והחרדי, ומהווים על כן חסם איתן בדרכו של החינוך הממלכתי לתקציב זה.

כזכור, בנובמבר 2005 הוגשה עתירה על ידי עמותת פנים להתחדשות יהודית בישראל (להלן: "פנים") והמרכז לפלורליזם יהודי (להלן: "המרכז") כנגד משרד החינוך, בעניין תיקון התבחינים לתקצוב תגבור לימודי יהדות (להלן גם "תקציב הנדל"). ביולי 2006 ניתן פסק הדין של השופטת ארבל בעתירה. בית המשפט העליון דחה אמנם את העתירה, אולם השופטת ארבל הדגישה בפסק דינה את החשיבות שבבחינה ובשינוי מתמידים של התבחינים, תוך שיתוף העותרים בהליך זה:

"עם זאת ברצוני להעיר, כי ראוי שהמשיבים ימשיכו ויבחנו את התבחינים במהלך השנים הקרובות ויערכו שינויים בהתאם לצורך. משרד החינוך וודאי שותף לרצון לעודד לימודי יהדות בבתי ספר ממלכתיים. לשם כך ראוי לשים לב להערות העותרים ולהערות בתי הספר הממלכתיים עצמם, על מנת שבתי ספר ממלכתיים נוספים יעשו מאמץ לעמוד בדרישות, ועל מנת שלא לרפות את ידיהם בעניין זה. כך למשל, מסכימה אני עם העותרים כי היה מקום לבחון הוספת תבחינים עבור סמינרים שכבתיים בנושאי יהדות, או לבחון אפשרות של הגדלת הניקוד הנצבר בעקבות פעילויות המופיעות כיום בתבחינים ומתאימות לבתי ספר ממלכתיים (כגון אירועים וכנסים בנושאי יהדות), וזאת למרות שלא ראיתי לנכון להתערב בשיקול דעתו של משרד החינוך במקרה זה. מטרת כל הצדדים בעתירה זו הינה מטרה זהה, וראוי כי הצדדים ישתפו פעולה באופן שוטף ומתוך רצון משותף להשיג מטרה זו."

בג"ץ 11020/05 פנים להתחדשות יהודית בישראל ואח' נ' שרת החינוך, התרבות והספורט ואח', פדאור (לא פורסם) 06 (15) 857, עמ' 7, פסקה 16 לפסק דינה של השופטת ארבל.

להלן תובאנה הערותינו לתבחינים הקיימים וכן הצעות לתיקונם, מתוך בטחון מלא בדברי השופטת ארבל, בדבר זהות המטרה של משרד החינוך והארגונים הפועלים לקידום החינוך היהודי הפלורליסטי בקרב תלמידי בתי הספר הממלכתיים. הערות אלו תתמקדנה בסוגיות הבאות:

- תקצוב לימודי היהדות לבגרות בבתי הספר הממלכתיים וניקודם במסגרת התבחינים.
- ניקוד הסף הנדרש מבתי ספר ממלכתיים.
- אופן הגדרתם של לימודי היהדות.
- ההיקף המינימאלי של לימודי היהדות בממוצע שבועי - כיתתי הנדרש לצורך קבלת ניקוד.
- אופן ניקודה של פעילות ההעשרה בתחום לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים.

תקצוב לימודי היהדות לבגרות בבתי הספר הממלכתיים

כידוע, התבחינים קובעים תקצוב בשני מסלולים. תחילה, מתוקצבים מוסדות החינוך הממלכתי דתי (תקצוב בשעות הוראה לתלמידים בחטיבה עליונה, המחויבים בבחינות בגרות במקצועות יהדות, כל עוד אינם מתוקצבים עבור לימודים אלו ובחינות אלו בדרך אחרת), (להלן: "מסלול תקצוב שעות הוראה לבגרות"). בשלב שני, אם נותרת יתרת תקציב, מחולק הסכום בין מוסדות מכל הזרמים החינוכיים (מוסדות ממלכתיים, מוסדות ממלכתיים דתיים ומוסדות החינוך החרדי), על פי סרגל התבחינים שנקבע לעניין זה (להלן: "מסלול התקצוב השקלי").

מבלי להתייחס לסוגיה כבדת המשקל, האם אין לכלול את התקציב הנדרש לשם מימוש חוקת הבגרות בחינוך הממלכתי דתי בבסיס התקציב ולא במסגרת התקציב המיוחס הנדון במסמך זה, נבקש להתייחס לשאלת תקצובם של לימודי היהדות לבגרות בבתי הספר הממלכתיים וזיקתם לתקציב הנדון.

במציאות הנוהגת, בתי ספר ממלכתיים, המבקשים לאפשר לתלמידיהם להעמיק לימודיהם במקצועות היהדות (תנ"ך, תושב"ע ומחשבת ישראל), ולגשת לבחינות בגרות במקצועות אלו בהיקפים גדולים מאלו הקבועים בחוקת הבגרות לחינוך הממלכתי (2 יח"ל תנ"ך בלבד), נעזרים בתקציבי המפמ"רים המיועדים לתגבור שעות ההוראה לצורך הכנה לבגרויות. מן הנתונים המצויים ברשותנו עולה כי בשנים האחרונות, נידחות בקשותיהם של בתי ספר רבים המרחיבים בפועל, או המבקשים להרחיב את לימודי היהדות, באמצעות ייסוד מגמות בגרות מורחבת במקצועות היהדות. כך למשל, בשנת תשס"ז כ-40% מבתי הספר שביקשו שעות מפמ"ר ללימודי מחשבת ישראל - לא קיבלו; כ-25% מבתי הספר שביקשו שעות מפמ"ר ללימודי תושב"ע - לא קיבלו; וכ-60% מבתי הספר שביקשו שעות מפמ"ר ללימודי מדינה יהודית ודמוקרטיה - לא קיבלו.

מצב עניינים זה מונע מתלמידים רבים בחינוך הממלכתי המעוניינים בהרחבת לימודי היהדות מתוך תפיסה פלורליסטית מלממש את רצונם. אמנם, בניגוד לחינוך הממלכתי דתי היקפם המורחב של לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים אינו בגדר חובה, אולם ממש כשם שבבחירתו של תלמיד ללמוד בבית ספר תיכוני ממלכתי דתי גלומה הבחירה להרחיב את לימודי היהדות מתוך תפיסת עולם מסורתית-אורתודוקסית, יש מקום לאפשר עד כמה שניתן לכל תלמיד במדינת ישראל, המעוניין בהרחבת לימודי היהדות, לעשות זאת במסגרת לימודיו התיכוניים.

אשר על כן, לשיטת הח"מ למרות שהדיון הנדון מתמקד באופן ניצולו של "תקציב הנדל", יש להכיר בזיקה של תקציב זה לתקציבי המפמ"רים במקצועות היהדות, המיועדים להרחבת שעות ההוראה לבגרות בבתי הספר הממלכתיים העל יסודיים. הצעת הח"מ בעניין זה היא כי הבחינה הראשונית של צורכי התקציב במסלול תקצוב שעות הוראה לבגרות תכלול הן את התקציב הדרוש לשם מימוש חוקת הבגרות בחינוך הממלכתי דתי העל יסודי, והן את התקציב הדרוש לשם מימון שעות ההוראה המורחבות במקצועות היהדות באותם בתי ספר ממלכתיים שעמדו בקריטריונים של המזכירות הפדגוגית לפיתוח מגמות לימודי יהדות.

תבחיני מסלול התקצוב השקלי

ככתוב לעיל, בצד מסלול תקצוב שעות ההוראה לבגרות, כוללים המבחינים לחלוקת התקציב הנדון שורת תבחינים, אשר לפיהם מחולק עיקרו של התקציב בין בתי הספר, בהתאם לעמידתם בתבחינים אלו. בהקשר זה מבקשות הח"מ להציג שתי הערות כלליות וכן מספר הערות נקודתיות המתייחסות לתבחינים עצמם.

הערות כלליות

הערות הכלליות הראשונה של הח"מ נוגעת לרף הנקודות המינימאלי הנדרש מבתי הספר הממלכתיים למען יוכלו ליהנות מתקציב המסלול השקלי. בעניין זה, נזכיר כי משרד החינוך הכיר בצורך להציב בפני בתי הספר הממלכתיים רף מינימאלי שונה מזה של החינוך הממלכתי דתי והחרדי, וקבע על כן כי רף זה יעמוד על 18 נקודות בעבור בתי הספר הממלכתיים לעומת 25 נקודות בעבור בתי הספר האחרים. ברם, למרות הנמכה זו של רף הנקודות המינימאלי בעבור בתי הספר הממלכתיים מתקשים האחרונים לעמוד בתנאי הסף הנוכחיים וזאת לנוכח התאמתם, על פי רוב, למתכונת הלימודים בבתי הספר הממלכתיים דתיים והחרדיים. כך לדוגמא בשנת תשס"ז מתוך 72 בתי הספר הממלכתיים שהגישו בקשה לקבלת תקצוב על פי התבחינים, רק 39 בתי ספר קיבלו תקציב. (מצורף נספח ובו מפורטים הקשיים של בתי הספר הממלכתיים לעמוד בתבחינים לתקצוב תגבור לימודי יהדות).

מתוך מטרה לעודד את בתי הספר הממלכתיים להעמיק את עשייתם בשדה החינוך היהודי, ומתוך ניתוחם של נתוני התקצוב בשנים האחרונות, נבקש להציע כי משרד החינוך יעמיד את רף הנקודות המינימאלי הנדרש מבתי הספר הממלכתיים על 15 נקודות. להערכת הח"מ הנמכתו הצנועה של הרף תעודד בתי ספר נוספים להעמיק עשייתם בשדות התוכן הנזכרים, ותעניק להם סיוע ממשי בדרכם לעשות כן. יצוין כי הח"מ אינם פוסלים את הנמכתו של הרף למשך מספר שנים לצורך הרחבת חלון ההזדמנויות בפני בתי ספר ממלכתיים, ש"יציצו ויפגעו", על דרך החיוב, כמובן.

הערות הכלליות השנייה, הנוגעת לתנאי הסף של התבחינים, נוגעת לסוגיית ניקודן של שעות ההוראה הממומנות על ידי המזכירות הפדגוגית בעבור תגבור לימודי היהדות לבגרות בבתי הספר הממלכתיים (שעות המפמ"רים). על פי התבחינים הנוכחיים, התקצוב הנדון לתגבור לימודי היהדות הינו תקצוב עבור לימודים שאינם חלק מתכנית הלימודים המינימאלית הנדרשת לזכאות לבגרות, ואינה מתוקצבת בדרך אחרת מתקציב המדינה (סעיף 5 לתנאי הסף). עוד נכתב בתנאי סף זה כי בכיתות שיזכו לתקצוב באמצעות מטה שנהר-קרמניצר (להלן גם: "המטה"), התקצוב לפי תבחינים אלו יינתן רק לשעות לימודי יהדות, שהן בנוסף לשעות המתוקצבות על ידי המטה. לשיטת הח"מ, אין חולק כי אין זה מן הראוי לאפשר תקצוב מקביל וכפול של שעות הוראה. יחד עם זאת, נוסחם הנוכחי של התבחינים אינו מכיר במשמעויות הנרחבות הטמונות בהחלטתו של בית ספר ממלכתי לפתח תוכניות לימודים מקיפות בתחום לימודי היהדות. בית ספר ממלכתי, המייסד מגמה לתגבור לימודי יהדות, אשר אינה מהווה חלק מתכנית הלימודים הרגילה ואינה נובעת בהכרח מאופיו של בית הספר (להבדיל מבתי הספר הממלכתיים דתיים והחרדיים), עושה מאמץ ארגוני וחינוכי מיוחד על מנת לפתוח בפני תלמידיו צוהר לעולם היהדות. בית ספר ממלכתי, שלוקח על עצמו משימה מעין זו, אין השקעתו מסתכמת בשעות ההוראה של לימודי היהדות בלבד. על מנת לפתוח מגמת יהדות

נדרש בית הספר להכשיר צוותי ההוראה, להכין את סביבת בית הספר לקראת לימודי היהדות, להשתלם ולהצטייד בהתאם. אשר על כן, תקצוב שעות ההוראה על ידי המטה, אין בו די על מנת לעודד את בית הספר הממלכתי לתגבר את לימודי היהדות ולאפשר לו לעשות כן. לשיטת הח"מ, אחת מן הדרכים העומדות לרשות משרד החינוך לצורך עידודם של בתי הספר היא ניקוד מינימאלי נוסף, במסגרת תבחיני התקציב הנדון (קרי, 3 נקודות), לבתי ספר המתגברים את לימודי היהדות באמצעות שעות המפמ"רים. ניקוד סף זה יאפשר לבתי הספר הממלכתיים לעשות צעד לקראת צבירת מספר נקודות משמעותי על פי התבחינים, מתוך מטרה לעודד אותם להעמיק את לימודי היהדות.

הערות נוספות הנוגעות לתבחינים הספציפיים במסלול התקצוב השקלי

בצד ההערות הכלליות אשר הובאו לעיל, ביחס לשני מסלולי התקצוב, מבקשות הח"מ להתייחס לגופם של שלושת התבחינים הנכללים במסלול התקצוב השקלי. התייחסות זו, על הערותיה, מיועדת הן להביא להסרת חסמים בפני בתי הספר הממלכתיים הקיימים כיום במסגרת התבחינים והן על מנת להעצים ולחזק את מגמת עידודם של בתי הספר הממלכתיים לפתח זהות בית ספרית יהודית פלורליסטית. להלן תוצגנה ההערות, על פי סדר התבחינים.

1. תבחין מס' 1:

א. הגדרת מדעי יהדות - הגדרת מדעי היהדות, כפי שמופיעה היום בתבחינים כוללת בחובה את תתי הנושאים הבאים: תנ"ך, תושבי"ע (משנה או גמרא), מחשבת ישראל, הלכה וחגי ישראל ומועדיו. הגדרה זו אכן מקיפה תחומי ידע משמעותיים ועיקריים בקרב מקצועות היהדות, אולם לשיטת הח"מ היא אינה מספקת ואין בה מענה לתפיסת העולם הפלורליסטית, השמה דגש על יהדות כתרבות לאומית וקהילתית. אשר על כן, מבלי להמעיט במעמד המרכזי של תחומי הידע המפורטים בתבחינים, הצעתנו היא להרחיב את תת הנושא המוגדר כ"חגי ישראל ומועדיו" ולהגדירו כ"תרבות ישראל ולוח השנה העברי". הגדרה זו אינה גורעת מן ההגדרה הקיימת היום ואף אינה מרחיבה אותה באופן ניכר, ויחד עם זאת, יש בה די כדי לשקף גישה פלורליסטית לממדים התרבותיים של מורשת ישראל, ובכלל זה לחגי ישראל ומועדיו.

ב. היקף השעות המינימאלי על פי תבחין מס' 1 - תבחין זה מעניק ניקוד לבתי ספר ממלכתיים המלמדים לימודי יהדות בהיקף של 3 ש"ש לפחות. לשיטת הח"מ מדיניות המשרד לעודד את הרחבת לימודי היהדות, והניסיון שנצבר בשנים האחרונות, במסגרת הפעלתו של התקציב הנדון, מצדיקים שינוי של מדרגת הניקוד הייחודית בעבור בתי ספר ממלכתיים, ל-2 ש"ש בממוצע כיתתי. הוספתן של 2 ש"ש, על ידי בית ספר שאינו דתי באופיו, דורשת השקעה, חשיבה ומשאבים גדולים מאוד ויש גם בה על מנת ליצור מגמה בית ספרית של העמקת הזהות היהודית. קביעתה של מדרגת סף מעין זו תביא, להערכת הח"מ, לגידול משמעותי ומבורך במספרם של בתי הספר המוכנים לקבל על עצמם את המאמץ הפדגוגי והחינוכי של העמקת לימודי היהדות.

בחינתם של התבחינים הנדונים מלמדת כי אחד מן הכשלים המהותיים המקשים על בתי הספר הממלכתיים טמון בניסוחם של תבחינים מספר 2 ו-3 ולחוסר הפרופורציה שבניקודם. בהקשר זה, התחושה כי ניסוחם של התבחינים נועד מלכתחילה להקשות על בתי הספר הממלכתיים, ובמיוחד על אלו שאינם נדרשים להסתמך על תבחין מס' 1 (לאור קבלת שעות מפמ"רים), אינה נראית כמופרכת לחלוטין.

עניינם של שני התבחינים במתן ניקוד בעבור שני היבטים חשובים של תגבור לימודי היהדות בבתי הספר העל יסודי – פעילות חינוכית מחוץ לשעות ההוראה הרגילות וקיומה של ספרות יהודית העומדת לרשות התלמידים. ברם, אופן ניסוחם של תבחינים אלו ושילובם אינו סביר בעליל.

כידוע, תבחין מס' 2 מתייחס לימי לימוד בנושאי יהדות הנערכים בימי החופשה הבית ספרית ואילו תבחין מס' 3א' מתייחס לאחזקתם של ספרי לימוד בנושאי היהדות בבתי הספר ולאחזקתם של ספרי תורה. בעוד שתבחין מס' 2 מקנה לעומדים בו ניקוד משמעותי המגיע עד כדי 20 נקודות מסך 100 הנקודות הניתנות לצבירה, הרי שתבחין מס' 3א' הינו הדל בניקוד מבין כל שלושת התבחינים (6 נקודות בלבד). דומה כי אין עוררין על כך שתבחין מס' 2 "תפורר" למידותיו הבלעדיות של החינוך החרדי. כידוע, בתי הספר החרדיים פותחים את שנת הלימודים בא' באלול מדי שנה. תאריך זה נופל על פי רוב באמצע חודש אוגוסט. לכן ככל הנראה, בתי הספר החרדיים, אך בשל הקדמתם את מועד פתיחת שנת הלימודים, וללא כל כוונה אקטיבית ללמד את תלמידיהם דווקא בימי חופשה, "זוכים" לניקוד משמעותי על פי תבחין זה. והנה, באופן מפתיע, הפעילות החינוכית הבלתי פורמאלית (הנערכת בימי הלימודים אך מעבר לשעות ההוראה), ואשר מאפיינת את בתי הספר הממלכתיים העוסקים בתחום הזהות היהודית, אינה מקבלת כל ביטוי במסגרת תבחין חליפי לתבחין מס' 2, עתיר הנקודות, אלא נדחקה לתבחין מס' 3ב', דל הניקוד, הכורך יחדיו באופן בלתי סביר ולא ברור, את אחזקתם של ספרי הלימוד עם פעילות פדגוגית זו. כך, במסגרת התבחינים הקיימים, נלקחת מבתי הספר הממלכתיים היכולת המעשית ל"התמודד" על 20 אחוזים מסך הנקודות, ולזכות בניקוד דל בלבד בעבור קיומה של פעילות חינוכית יהודית מעבר לשעות הלימודים. קושי זה ניצב בעיקר בדרכם של בתי הספר הנהנים מתגבור שעות ההוראה באמצעות תקציבי המפמ"רים ועל כן אינם זוכים כלל לניקוד במסגרת תבחין מס' 1. בהתחשב במבנה הנוכחי של התבחינים, נהיר הדבר מדוע בתי ספר אלו, למרות שלל פעולות התגבור שהם מקיימים לכלל אוכלוסיית התלמידים, מעבר לשעות ההוראה, אינם מצליחים לצבור את מכסת 18 הנקודות הנדרשות לעמידה בסף הניקוד המינימאלי.

אשר על כן, הצעתנו היא כדלקמן: סעיף 3א' יקרא סעיף 3 ויהא סעיף עצמאי שיעמוד בפני עצמו, ללא חלופות. היינו, בתי ספר אשר ירכשו ספרי תורה ויהדות יזכו לתגמול בשל כך. יוער, כי לשיטתנו ראוי היה לעדכן תבחין זה ולתמרץ את בתי הספר לא רק עבור ספרי יהדות, אלא אף בעבור עזרים לימודיים נוספים כגון תקליטורים, תוכנות מחשב, מקרנים ועוד. במקביל, סעיף 2 (במתכונתו דהיום) וסעיף 3ב', ללא רכיב אחזקת ספרי היהדות (אשר יוטמע בסעיף 3 המאוחד) יהפכו לתבחינים חלופיים. כלומר, אנו סבורים כי סעיף 2, העוסק בימי לימוד

בחופשה ומותאם בעיקר למגזר החרדי יהפוך לתבחין חלופי לסעיף 3ב', אשר יכלול בעיקר מסגרות ותכניות חינוך בלתי פורמאליות. סעיף 2, במתכונתו החדשה, יכלול ניקוד עבור אירועים, כנסים, טקסים, סדנאות, סיורים, בתי מדרש ופעולות בית ספריות, בנושא מדעי היהדות, אשר יתקיימו שלא כחלק ממערכת השעות הקבועה של התלמידים. היקף פעילות זה יכלול לפחות 6 פעילויות בשנה, ומשך כל פעילות תהיה שעתיים לפחות. בהנחה כי משקלו של תבחין 2 יוותר 20 נקודות מן הראוי יהיה להגדיל את סך הניקוד עבור הפעולות אשר תכללנה בסעיף החליפי החדש, באופן פרופורציונאלי, כל שסך הניקוד שניתן יהיה לצבור בעבור פעילות ההעשרה יעמוד אף הוא על 20 נקודות.

סיכום ההמלצות בעניין עדכונים של התבחינים הנדונים:

- יצירת זיקה בין מסלול התקצוב של שעות ההוראה לבגרות לבין תקציבי המפמ"רים, כך שכל בית ספר על יסודי המעוניין להכין את תלמידיו לבגרות במקצועות היהדות (ועומד בקריטריונים לכך) יוכל לזכות בתקציב הנדרש לשם כך.
- הנמכת סף הניקוד הדרוש לבית ספר ממלכתי, לשם הנאה מן התקציב הנדון מ-18 נקודות ל-15 נקודות, מתוך מטרה לעודד את פעילותם של בתי הספר הממלכתיים בתחום זה.
- מתן ניקוד מינימאלי לבתי הספר הממלכתיים במסגרת התבחינים הנדונים, גם בעבור הוראת מקצועות היהדות במסגרת מגמות הכנה לבגרות.
- שינוי הגדרת תחום הידע "חגי ישראל ומועדיו" ל"תרבות ישראל ולוח השנה העברי".
- יצירת מדרגת ניקוד בעבור לימוד 2 ש"ש בממוצע כיתתי בעבור בתי הספר הממלכתיים.
- יצירת תבחין חלופי לתבחין 2, בעל סך ניקוד זהה, אשר יתמקד בפעילות ההעשרה הבית ספרית לאחר שעות הלימודים בבתי הספר הממלכתיים (אשר יתקיימו שלא כחלק ממערכת השעות הקבועה של התלמידים). וכן איחוד תבחינים 3א' ו-3ב', כך שיווצר תבחין אחד לניקוד אחזקתם של ספרי יהדות, תוך שמירה על ההבחנה המספרית בין בתי הספר הממלכתיים ובתי הספר הממלכתיים דתיים והחרדיים

סיכום

לשיטת הח"מ בתי ספר ממלכתיים - שאימצו את לימודי היהדות כחלק בלתי נפרד מתכנית הלימודים, ורואים חשיבות בהנחלת תכנים אלה לתלמידים, ולכן השקיעו משאבים, שכרו מורים ויצרו תוכניות לימודים מקוריות, מרתקות, חדשניות ופלורליסטיות בנושאי יהדות - זכאים להתמודד באופן הוגן ומותאם לצרכיהם על תקציב חשוב זה. על מנת להשיג מטרה זו, ומתוך רצון כן לעודד את העמקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי, מן הראוי לתקן את התבחינים ברוחן של ההצעות המועלות במסמך זה.

בברכה,

יונית שליין-בן אור, עו"ד
המרכז לפלורליזם יהודי

אורלי ברודי-שקורי, מנהלת תחום בתי"ס וארגונים
עמותת פנים להתחדשות יהודית בישראל